

SÁFÁRKODÁSUNK A HAGYATÉKKAL

SZELI ISTVÁN

Az évtizedek felgyorsuló múlása egyre sürgetőbbé teszi a régi adósság lerovását, a Szenteleky életmű hiánytalan feltárását és lemérését. Másokról, másodrendbeli literátokról is készült már doktori értekezés, gondosan megrajzolt pályakép, széles korrajzba ágyazott monografikus igényű nagytanulmány, komplettnek mondható bibliográfia és „összes művekre” alapozott értékelés. Szentelekynek azonban úgyszólván mindmáig jellegzetesen „aspektus-irodalma” van. Szóltunk már róla emelkedett hangú emlékbeszédekben, évfordulós alkalmakból, folyóiratainak az ürügyén, irodalmi leveleinek és válogatott írásainak a „legsükségesebbekre” szorítókozó előszavaiban; a kézikönyvek, lexikonok és tankönyvek oldhatatlan töménységével, alakja felidézésének lágy pasztellszíneivel, irodalomtörténeti értekezletek feszes tárgyilagosságával, de mindig csak egy-egy szegmentumot láttatva, az egész látványának legfeljebb csak ígéretével. Herceg János írta a hatvanas évek végén, hogy „ma már Szentelekyről se kell hallgatni többé”. Ma azt mondanánk: nem szabad. Voltak idők, amikor egyszerűen az illetudás kérdése volt reá hivatkozni, s jó fél évtizedig a felszabadulás után folyóiratunkban és lapjainkban neve csak elvétve, könnyelmű utalásképpen fordult elő toleránsabb szerzőink szövegeiben. Nem azért, mert valamilyen íratlan indexen lett volna a neve, inkább egyféle neofita túlbuzgóság szorította ideig-óráig az irodalmi tudat peremterületére. Őt, az Apostolt, a harmincas évek „legszebb szavú íróját”, akinek a vetéséből a kortrás Dettre János lelkes próféciája szerint a jugoszláviai magyar irodalom majdan „az európai kultúra törzséből kisarjadzott virágát” fogja kibontani. De amennyire téves, sőt káros volt Szentelekyt az irodalmi honalapítás szerepkörében felléptetni (noha az úgynevezett irodalmi köztudat ebben látta legmarkán-

sabban kirajzolódó vonását), éppoly félrevezető, sőt vétkes volt az a törekvés is, amely akár holmi balos türelmetlenségtől undíttatva, akár más kizárólagos szempontot erőltetve igyekezett megközelíteni művét.

Nem kétséges azonban, hogy irodalomtörténetírásunk ma már teljes birtokában van mindazoknak az eszközöknek, feltételeknek, szellemi és anyagi erőknak, amelyek révén — természetesen a még mindig elvégzésre váró előmunkálatok után — sikerre vihetné a vállalkozást. A halála óta eltelt fél évszázad is elegendő a szükséges időbeli távolsághoz, hogy mindenféle elfogultságtól mentesen szemlélje és valóban történelmi jelenségként tükröztesse az általa indított és körülötte zajló folyamatokat, amelyek sodrásában az irodalmunk önnön erőit szervezte. S ugyanígy ez az időbeli distancia elfogulatlanul mutathatná fel azokat a személyiség-jegyeket is, amelyek szinte predestinálták ezt a prófétaságát Jónásként elfogadó embert, hogy felismerve is vállalja a küldetését.

A történelmi-történetkritikai interpretáció hangsúlyozásán nem csupán a teljes életmű felderítésének technikai eljárásait értjük: annak könyvészeti, forráskritikai, filológiai, textológiai, életrajzi, tény- és adatszerű meghódítását, az időbeli distancia sem a *távolság*, *távolodás*, *távoltartás* szinonimája ebben az esetben. Tehát nem egyféle rekonstrukcióról van szó a hiányzó ismeretek fölös terhének a növelésével a filológiai pozitívizmus jegyében, a lábjegyzetelő buzgalom formájában megnyilvánuló szorgos összeszedettségéről az elhanyagolhatóan semmitmondó adatoknak. A történelmi látásmód elmélyítésére van szükség az „alkalmiság” jegyében készült írások ellenszerűül, amelyek a napi használatra szerzett cikkek nagy részében az író lecsonkolt gondolatait idézgették védekező vagy támadó hadmozdulatokhoz, irodalmi hitvitákhoz, perdöntőnek vélt érvelésül. A politikum, etikum, esztétikum, humánium vezérelvei alá rendeltük s ezek köré rendeztük gondolatainkat; hol a testetlen idealizmus, hol pedig a nemzeti, az ideológiai, az osztályharcos, az esztétikai álláspont exkluzivitása szűkítette össze szemünk látószögét. Ma — inkább mint bánmikor — s nem is annyira Szenteleky kedvéért, hanem a rátelepült ködök elosztatása végett, tehát önmagunkért, a teljes, a térben és időben, valós arányaiban obszerválható portréra van szükségünk. A forrásvidéktől a deltáig vonuló széles vízgyűjtőt kell feltérképeznünk történelmi léptékű kartográfus-munkával.

Tagadhatatlan: már az eddigiekben is számos ragyogóan megírt

esszé mutatott rá a származásából, neveltetéséből, életkörülményeiből eredő magatartásbeli vonására és karakterjegyeire. Az emlékezők megemlékeztek (olykor kuriózus és anekdotikus elemekkel vagy szépírói modorban) életviteléről, a szíváci szűk horizontról, a kisvilág nyomasztó hatásáról; ihletetten, művészi szuggesztivitású képekben idézték meg paraszti-polgári környezetét és nagy magányát, a splendid isolation-ban fogant életérzését; a kritikusok megvallották ideológiáját, az „esztétikai konkrétumokra” hagyatkozva elemezték írói technikáját, alkotói képzeletének funkcióját, lélektanát, kifejezésbeli eszköztárát. A barát, az irodalomszervező, a folyóirat-szerkesztő, a programadó, a szépíró, a kritikus és teoretikus, az ember — csupa jól formált kisplasztika, olykor remekbe készült vázlat, jól megragadott mozdulat, de a történelmi nagyvonulatok és tartópillérek továbbra is hiányoznak.

Néhány kiváló intuícióval írt tanulmány és portré már tágabb terekbe is betekint. Herceg János például a kortárs-irodalomról, Krležáról és Crnjanskiról szólva „a régi magyar világ szabadelvű európai színeiről” beszél, s noha kellő nyomatékkal mutat rá a választó vonalakra is, a kis népek hasonló irodalmi vetületeire irányítja a figyelmet. Bori Imre Szenteleky *Kesergő szerelem* című századeleji művének „társadalmi töltését” vizsgálva abban „az élet irracionális válaszát” látja, „a cselekvés terének hiányára” utal, a „bomlás” és „elidegenülés” állapotrajzát mutatja ki, majd e motívum lappangó továbbélését még a húszas évek végén született alkotásaiban is. (Szabad-e arra gondolnunk, hogy a nem korán érő Szirmai vagy a kezdő Majtényi prózáját is egy ilyenféle világélmény, az életidegenség, az intravertálódás táplálja, a világméretű kataklizma akkor már csillapuló talajmozgásai, amelyek lassan egyensúlyba kerülnek?). Mátrai László a Rilketől és Hofmannsthaltól induló, Kafka és Joyce nevével kiteljesedő irodalmi vonulatról értekezik, s velük összefüggésben arról, hogy műveikben „összetalálkozik az európai polgárság általános hanyatlásának kultúrhistoriái vonala a monarchia hanyatlásának fő irodalmi vonulatával”. Az esztéticizmus, az irracionális, a „Wiener Dekadenz” nem egy eleme azonosítható, felismerhető nyilván írónk e „vaskorában”, Szentelekyében is. Lenyűgözően gazdag és érzékletes az a kép is, amelyet Krleža fest a közép-európai szellemiség e korszakáról az R. M. Rilkével foglalkozó esszéjében. Arról a világról, amely oly lírai festői-séggel, valótlannul és álomszerűen agonizál a poézis és a realitások között. A világnézet bomlásának folyamata ez, amely még „ma”

(1930!), három évtized múltán is tart. A polgári patricius Európa őszi haldoklása ötvenéves folyamata, s kései hullámvetései a művészet olyan egyéni alakzataiban jelentkeznek, mint Mahler zenéje, Werfel prózája, Kosztolányi költészete. Ebbe a hárfazúgásba robbannak bele R. Becher, Georg Trakl, Barbusse, Sztravinszkij és Bartók, a gazdasági világrkízis, a politikai diktatúrák, az emberiség végnapjainak Karl Kraus-i pokol-látványa, s nyomukban az eszmélés, az önvizsgálat, az útkeresés, a tenniakarás pillanatai.

Ezeknek az erővonalaknak a mentén, legalábbis velük párhuzamosan lehet nyomon kísérni írónkat a maga útján, így derülhet nagyobb világosság a „valóság talajába” kapaszkodó Szenteleky színté kinyilatkozás-szerűen bekövetkezett váratlan fordulatára a maga sajátos módján értelmezett realitás-irodalom felé, amiről legjobb ismerői mint ma sem eléggé tisztázott jelenségről beszélnek utolsó öt esztendejéről szólva.

A róla alkotott kép mélysége és valósága iránt támasztott igény aligha elégedhet meg az eddigi részeredményekkel. A hozzávetőlegesen tízéves intervallumokban, a születés és a halál kettős évfordulóin csomósodó, megsűrűsödő emlékezések, cikkek, olykor egykét kiadvány jelzik ugyan az iránta való érdeklődést s a „tisztelgés” szándékát, de ezek után „tűnetmentes időközök” következnek alig észrevehető nyomaival az irodalomtörténeti munkának. A menetrendszerű főhajtások is mintha hívebben igazodnának az irodalmi helyzet csillagállásaihoz, közelebb állnak az alkalomhoz, mint az íróhoz, közelebb a lehetőséghez, mint a szükséghez. Egy futó pillantás e tízéves periódusra alátámasztani látszik a fentieket, sejtetve a folyton változó irodalmi protokoll természetét is.

1943. Az író halálának tizedik évfordulóján irodalmi társaság alakul emlékezetének ápolására, amely kiadja összegyűjtött irodalmi leveleit s hat kötetben megjelenteti munkáit. A levelezéskötet szerkesztői figyelmeztetnek: „Tekintettel voltunk arra is, hogy a levelekben szereplő személyek jórésze még életben van és így mindazokat a részeket, amelyek bántóak lennének, töröltük és helyüket kipontoztuk.” Az általuk „elkallódottnak” minősített, tudatosan mellőzött, különösen pedig a „bánsági írókhoz” címzett leveleket hagyták el a kötetből. E helyen nem kívánunk szólni a szövegválogatás és szöveggondozás, a magyarázó kommentárok, az értelmezést szolgáló kísérő szövegek, a sajtóvisszhang, a fogadtatás stb. kérdéseiről sem, mivel bennünket elsősorban a hazai filológia későbbi fejleményei érdekelnek.

1953. A felszabadulást követő esztendőök aligha lehettek alkalmasak a Szentelekyvel való foglalkozásra. Születésének hatvanadik és halálának huszadik évfordulóján jelenik meg (könyvbe foglalva első ízben) Herceg János emlékező írása, érthetően egyfajta tartózkodás (hangvételeivel). „Nem a baráti kegyelet érzése” íratta vele a sorokat, mondja, s igyekszik eloszlatni a lappangó gyanút az aggályoskodó olvasóban, „aki türelmetlenül összevonja szemöldökét s bosszúsán dörmögi: vakargatják a polgári emlékeket”. A cikk eredetileg 1951-ben jelent meg a Hídban, amikor a Jugoszláv Írószövetség már készült, hogy az 1952-i nevezetes plénumán végleg megszabaduljon a proletkultus elfogultságtól, a szektás szemlélettől, az alkotást fékező egyéb gátlásoktól. Maga az a tény, hogy Szenteleky neve egy tanulmánykötet beköszöntő írása lehetett, az önszemléletünkben a szabadabb tájékozódást oly hátrányosan befolyásoló eszmei merevség oldódása felé mutatott.

1963. „Szenteleky születésének hetvenedik és halálának harmincadik évfordulójára” jelentek meg két kötetben az író válogatott írásai, „a kegyelet érzésével és a szemléltetés szándékával”, ahogy rövid bevezetőjében írja a válogatás munkáját végző Herceg János. Az olvasó eligazítására szánt alig négyoldalas bevezetés, a szépíró csak éppen felvillantó tizenöt novella és hangulatrajz, a két kötet felszerelatlensége legfeljebb ha kedvcsinálást jelenthetett az egész opus birtokbavételéhez, s csak bepillantatható abba a több fronton vívott harcba, amit a kisebbségi korszak írójának kellett vállalnia ezen a tájon. De nem is volt nagyobbra tekintő szándéka ennek a kiadványnak: „... ha a kiadó kívánhat valamit az olvasónak, amikor a vajdasági magyar irodalom egykori vezérének válogatott írásait átnyújtja, az csak annyi lehet: próbálja megérteni ezekből a könyvekből, milyen emberfeletti küzdelmet kellett vívnia Szenteleky Kornélnak, hogy a vajdasági irodalmat a maga útján elindítsa.” Szenteleky lehiggadt, szintézist ígérő megközelítésének az ideje azonban még nem következett el. A két kötet megjelenítése mindenesetre alkalmat nyújtott a kritikának, hogy a jugoszláviai magyar szellemi és irodalmi élet időszerű problémáinak a világánál, a mai olvasó álláspontja felől értékelje a „válogatott művek” íróját, elkülönítve benne azt, ami aligha választható el egymástól: a szépíró a literátortól, legfeljebb ha egy recenzió „alkalmi” szemléletében. Egyébként maga e két kötet kínálja fel a kettős megítélést anyagának ilyen elrendezésével, ellentmondva Szenteleky motóul

választott gondolatának: „Az író már nem csupán művész, a mai írói elhivatottság már sok tekintetben etikai irányú.”

Bori Imre az író attitűdjének jellegét abban ismeri fel, hogy feloldhatatlan ellentétek között vergődik. Világa egyfelől a világfájdalommal eltelt, hangulatokból szőtt lélek „Olvatag, kifinomult opálos, sápadt, bágyadt, a szépség láttán haldokló s önmagába vesző nyelvi zene” — ahogy a *Hét* egykori kritikusa látta, másfelől az, amit maga az író így érzékeltet: „izzadt, tespedt rónaságon nyugős hétköznapiak, mulya vigyorgások, apró tövisű bogáncsek”. Ebből az ihlető ellentétből, az egymásnak feszülő erők játékából mégsem bontakozott ki nagy alkotói dinamika, aminek az okát abban keresi, hogy Szenteleky „vajdasági irodalmat” akart teremteni, s szervezett, ahelyett hogy alkotott volna: levelezett, a mások írásait javíttatta, ahelyett, hogy a magáéba temetkezett volna. Irodalompolitikát csinált, holott a legjobb irodalompolitika mégiscsak az alkotás.” (*Megidézett sápadt hangulatok*, Dolgozók, 1963. X. 25.) A kései kritikus, az utód, a nemzedék-távolságból visszatekintő olvasó aztán természetsszerűleg jut el a kérdés felvetéséhez: „melyik Szenteleky Kornélt kell termékenyebben vállalni? A szépíró vagy az elméletek emberét? A költőt vagy az irodalompolitikust?” ... *Tanulmánykötete* — mondja más helyen — éppen arról győzhet meg bennünket, hogy a meg nem valósulások irodalma azért voltunk és vagyunk, mert nem az alkotásokkal pöröltünk, s nem azzal küzdött ő sem ...” A kritika, az irodalomtörténet feladata is tehát ebben az irányban jelölhető meg: „... az alkotó Szenteleky alakját kell kibontanunk, a m ű v é s z t kell keresnünk benne, akár ellentétben is azzal a Szenteleky-legendával, amely az elmúlt harminc esztendő folyamán kialakult.” (*Élő Szenteleky és halott hagyománya*. Dolgozók, 1963. XI. 15.)

Mintegy ezeknek az elveknek a palinódiája Laták István emlékező cikke, amely ismét az irodalmi közélet és az irodalompolitika fókuszába helyezi az író (Szenteleky és a vajdasági baloldali írók. Magyar Szó, 1964. XII. 27.) Az irodalmi baloldalon Szentelekyről egykor kialakult képet Laták nagymértékben módosítja cikkében, a további (szelektív) elfogadás útját egyengetve. Megtudjuk belőle, hogy a jó három évtizeddel azelőtti — akkor kibékíthetetlennek látszó — ellentét a kommunista írók (Műkes Flóris, Haraszi Sándor s mások), valamint Szenteleky között inkább afféle kölcsönöségi viszony volt, s őt, Latákat is bizonyos elvi fenntartásai mellett szívesen szóhoz juttatta a *Vajdasági Írásban*. „A *Kalangyában* is,

amint belép, Csuka Zoltánnal összefogva, több szabad szellemet erőltet." A baloldali írók kimaradásáért az *Ákácok alatt* c. antológiából sem maga a szerkesztő okolható, hiszen Szenteleky feltétlen számított rájuk, hanem ők maguk utasították el az együttműködést, mint ahogy maga Laták is, mert „az ifjú jobboldaliak, akikkel Szenteleky a *Kalangyában* együtt dolgozott akkor, csúnyán támadták a baloldali csoport lapját, a *Továbbot*, emiatt nem vehettem részt az antológiában. Szenteleky nagyon sajnálta az elmaradt együttműködést. Több hátrahagyott levelében megtalálni sajnálkozásának kifejezését". Az író irodalomszemléletéről szólva ismét a toleráns magatartást hangoztatja: „Nehezen barátkozott meg a nyers, dokumentáló és az orosz—német proletkult hatása alatt Európában igen elterjedt helyzettudatosító irodalommal is, bár egyre jobban érdekelté (...) figyelmeztetett, hogy ne menjünk teljesen a végletekbe." Majd kapcsolataikról: „Mint szerkesztővel is igen kellemes és korrekt volt az érintkezésünk." — Mindez hatalmas változást jelent Szenteleky háború utáni recepciójában, s talán az „ember és szerep" kérdésének a tisztázásához is közelebb vezetne, ha nem hallanók ki belőle a megszépítő kegyelet felhangjait. A tények ugyanis másról vallanak. A *Kalangyával* egy időben induló *Tovább* szerkesztője, a radikális osztályharc alapján álló Laták folyóiratának 1932. évi ötödik számában mereven elutasítja a ködösítő, osztályharcot leszerelő, mindent egybemosó couleur locale-t, az irodalom nem osztályszempontú, hanem tájszíneket előtérbe helyező, Szentelekytól származtatott gondolatát, s ugyanígy a polgári ízlést kiszolgáló literátorságot is: „Megnyugtatjuk a nagy írókat. Nálunk nem visszautasított irodalmárok lapalapításáról van szó. A *Tovább* munkatársai előtt semmiféle szalon példája nem lebeg. Mi nem akarunk »szalonirodalmárok« lenni, ezt átengedjük továbbra is a hivatottaknak; mi a falu és a város dolgozó népének akarunk szószólói lenni. Egy új kultúra kiépítésén akarunk segédkezni, egy olyan kultúráén, amely nem a kiváltságosoké lesz, nem a kisebbség részéé, hanem a kisebbség többségéé. Mi egy szebb emberi jövőért harcolunk, egy olyan társadalomért, amelyben mindenki egyformán élvezheti a kultúra áldásos hatását, s ahol a dolgozók akarata lesz az irányadó." Ugyanitt odáig megy, hogy a korábban idézett, *Magyar Szóban* közölt cikkével ellentétben Csuka Zoltánt Kassákkal és másokkal együtt renegátnak minősíti („Minden harcban vannak szökevények...").

A teoretikus és ideológus Szenteleky megnyilatkozásait elemzi

(bn) a *Híd* 1964/1. számában. Az 1963-i jubileumi kiadás bevezetőjének egyik kitételével polemizál, a „fiatalabb” és a „későbbi” Szenteleky eszméit állítja szembe, s egyértelműen arra az íróra szavaz, akinek még az a kívánsága, hogy „... ne legyen vajdasági irodalom. Legyenek írók a Vajdaságban, de hagyjuk a couleur locale-t, meg a sajátos vajdasági lelket. Próbáljunk írni, ha tudunk, ha merünk, de ne törekedjünk olyan jelzők kiérdemlésére, amely számunkra csak kötelességet, kötöttséget, nyugós alkalmazkodást jelent...”, valamint arra, aki szerint „A tradíció és emlék nélküli emberek progresszívak, frissen és messzire menetelnek. Tekintetünk a messzeséget keresi és könnyen átsiklik nyelvi, nemzeti elkülönödéseken. Az általános emberit látják, érzik és hirdetik.” A fejtegetés azzal zárul, hogy „hozzánk mégis a »fiatalabb« Szenteleky áll közelebb”.

Talán nem szorul bizonyításra, hogy a jubilaris alkalom vagy az utókor adott pillanatához igazított mérce aligha mélyítheti el a megismerés objektív jellegét. Ennek felismerése megmutatkozik már az 1973. esztendő Szentelekyvel foglalkozó irodalmán is, amely a korábbi évekhez mérten árnyaltabban, sokoldalúbben, a tárgyilagosság fokozottabb igényével, s ami különösen szembeűnő: jóval nagyobb számú cikkben mutatja az író szellemi hagyatéka iránt megnövekedett érdeklődést. Az évfordulós alapállás azonban továbbra is zavarólag hat.

1973. Az *Üzenet* Szenteleky Kornél emlékszámot ad ki (XII. 1.) „Nyolcvan éve született, negyven éve halott”. Ezzel a mondattal indul a szám, s noha nem az „üres tisztelgés” a szándéka, a közölt írások többségében nyilvánvaló az alkalomhoz kötöttség. A Szenteleky-kutatás tíz évvel ezelőtti állapotát jellemezve az írók a könyvkiadás, az irodalomtörténet, az esztétika, a kritika nagy lemaradásáról szólnak. Erről nem egybevégtők a vélemények, hisz „Emlékezések, irodalomtörténeti munkák, bibliográfiák, áttekintések sora teszi ma már teljesebbé közvetlen irodalmi múltunk ismeretét”, mégis közösnek látszik az az óhaj, hogy a Szenteleky-képet mind jobban kimunkáljuk. Hiba, hogy az író „valahol a lezárt múltban, a történelem élettelen világában látjuk” — panaszolja fel az egyik értekezés, s reméli, hogy ez a jubileum kezdete lesz egy folyamatnak, amely majd eljut a „tárgyilagos hangon értékelő tudományos munkák” szintjére. A Szentelekynek szánt tizennyolc írás nemcsak műnemében, hanem műfajában is változatos. A három versen és öt emlékező jellegű prózai szövegen kívül három tágabb értelemben

vett filológiai cikket, három elméleti-világnézeti és irodalomszemléleti szempontú vizsgálatot olvashatunk, három írás esztétikai és irodalomelméleti oldaláról közelíti meg tárgyát, egy pedig nyelvi (pontosabban nyelvtani) elemzésre vállalkozik. Túlnyomórészt tehát a Szenteleky-képet továbbfejlesztő, az irodalomtörténet számára is „hasznosítható” anyag, szemléletben és hangsúlyokban jórészt újszerű. Az egész együtt mégis csak mozaik-kép, helyenként nem egybeillő kövekké, kissé olyan, mint az egykorúak véleményeiből összeállt idézet-füzér, amely az emlékszámot zárja.

A *Magyar Szó* szeptember 8-i számában Bori Imre az író belső alakulástörténetének drámai menetét követi. Azokra az indítékokra és motívumokra keresi a választ, amelyek Szentelekyt Saulusból Paulussá tették, rámutat a Mű kihordásának és beérelésének a *lehetőségeire*, s arra is, hogy a meglet út megépítésére az írónak már nem volt ereje. (*Aki harcolt az „angyallal”*)

Végel László az 1928-ban megjelent *Kéve* című antológia fogadtatásának ürügyén kritikátörténetünk egy fejezetét mutatja be, s arra figyelmeztet, hogy „Ebből a szempontból tanulságos ez a vita a Szenteleky-portré megrajzolásakor”, s hogy kritikátörténetünk e pillanatában „a kor objektív történelmi ellentmondásai” vannak jelen. (*Szakadék a lélek síkján*)

Utasi Csaba ugyanitt Szenteleky ellentmondásos, tehát nagyon emberi világról ír, maradandóságának kétségtelen jeleiről. Ennek okait abban keresi, hogy „... az utóbbi időben — jórészt az újabb figyelemébresztő kutatások nyomán — kiteljesedik lassacskán a Szentelekyről alkotott képünk, miközben feledésbe merülnek mindazok a sztereotípiák, amelyek részgazságaikkal huzamos időn át a regionális irodalom rendíthetetlen hívének és vezérének tették meg írónkat (...). A megállított, gondosan körülhatárolt, időbe fagyasztott író tehát kimozdulhatott végre holtponthelyzetéből...” (*Negyven év után*)

A szépíró Szentelekyt csak kevésbé ismert oldaláról, a színpadi szerző mivoltában mutatja be Gerold László (*A dráma felgyűl és ellobog*). „A színház nélküli állapot érezhető nyomot hagyott a felszabadulás előtti korszak minden egyes próbálkozásán” — állapítja meg, s ezt látja az író 1924-ben közzétett dráma-jelenetében is. A műfaji kérdések tisztázása, a cselekményépítés, a dialógusok és a szerkezet vizsgálata után arra a konklúzióra jut, hogy az ábrázolt sorsok (...) sajátosan vajdasági jellegűek, s hogy e kísérlet „a jugoszláviai magyar drámai örökség” fontos próbálkozása.

Szóljunk végezetül egy jóllehet nem Szentelekyvel foglalkozó, de az irodalmi életben játszott szerepének, jelentőségének és hatásának méreteit, kérdéseit lényegében érintő értekezéslet eredményéről is. A Hungarológiai Intézet a *Kalangya* negyven évvel azelőtti indulása alkalmából 1973-ban tartott művelődéstörténeti tanácskozásáról az intézet *Tudományos Közleményeinek* 1974. márciusi 18. és decemberi 21. száma számol le. Az értekezésletről szóló jelentés megállapítja, hogy „A referensek gondolati-eszmei álláspontja világosan és egyértelműen fejezte ki az objektív felmérés szándékát”, mentesek voltak mindenféle nosztalgiától, az emlékezés megszépítő-torzító hangjaitól. Az értekezések nyilvánvalóan bizonyítják, hogy folyóirataink elemzése, mint ahogyan az egész kisebbségi korszak irodalmának a jobb megértése is múlhatatlanul szükségessé teszi annak a tünetcsoportnak a körültekintő vizsgálatát, amely Szenteleky személyével és tevékenységével függ össze. Az utak tőle indultak ki s hozzá vezettek — ezt tanúsítja a tanulmányok majd mindegyike. A *Kalangya* történetét bemutató Utasi Csaba a folyóirat programját tőle eredezteti: „... egy új, vajdasági elkötelezettség mellett szállt síkra, abban a reményben, hogy a helyi színek elméletének következetes és széles körű alkalmazása oly mértékben fokozza majd az íróink, valamint az íróink és olvasóközönségünk közötti kohéziót, hogy irodalmunk nemcsak elviselheti a valóság szorítását, de egyfajta belső ellenérőt kifejtve, sikeresen fejlődhet is.” Feltételezi, hogy az író később minden bizonynyal elmélyítette volna téziseit, de már a folyóirat megjelenését követő évben meghalt, „... ellentmondásoktól sem mentes követelményeket hagyva maga után, amelyeket csakis egész életművének ismeretében lehetett volna és lehet ma is megnyugtatóan értelmezni”. Herceg János a Szenteleky-programnak az egész fejlődési periódusra kiható érvényességéről beszél: „A változások, amelyeken a Kalangyának tizenhárom évfolyamon keresztül át kellett mennie, alapjaiban nem változtattak Szenteleky Kornél programján.” Bori Imre (*A Kalangya tájékozódásáról*) úgy ítéli meg, hogy „nem egynemű, konstans irányú és profilú” folyóiratról van szó. „... egészen nyilvánvaló, hogy az árnyalt ideológiai-esztétikai elemzés tulajdonképpen három egymástól jól differenciálható korszakokat tud kimutatni (...) Valójában háromfajta politikum és esztétikum jelenléte figyelhető meg — anélkül természetesen, hogy ezek kikristályosodva jelentkeztek volna.” Tegyük hozzá: története folyamán a *Kalangyának* három főszerkesztője volt, az első Szenteleky. — Bosnyák István (*Kérdések a Kalangya Szenteleky-örök-*

ségéről) abból indul ki, hogy: „Jubiláló folyóiratunk egész életútját lényegesen meghatározta alapítójának szellemi öröksége is. Szenteleky Kornél a *Kalangya* elődeinek szerkesztőjeként, a vajdasági irodalomról szóló viták résztvevőjeként, a couleur locale tagadva-vállalójaként — egyszóval íróként, szerkesztőként és kritikusként egyaránt hatott a folyóirat arculatának kialakulására. S nemcsak életében.” — Gerold László (*Szociográfia a Kalangyában*) a folyóirat szociográfia felé való fordulását Szenteleky elméleti nézeteivel hozza összefüggésbe: „... a tájhoz kötődő naturalizmus nem újabb mozzanat a jugoszláviai magyar irodalomban, hanem az indulást jelentő világháború utáni évektől irodalmunk állandó függvénye, íróink inspirálója a vajdasági táj, a vajdasági valóság... Emlékeztetnék a Szenteleky megfogalmazta couleur locale elvre, amelyet azóta is oly sokan hangoztattak és amelyet még többen értettek vagy magyaráztak félre ebben a literatúrában.”

*

Nem volt és nem is lehetett célunk a Szentelekyvel foglalkozó teljes hazai irodalom számbavétele, minden lapunk és folyóiratunk fellapozása. Ez szükségtelen is lett volna, hisz pl. a *Hid*, az *Új Symposion* vagy a *Létünk*, tartalommutatóik szerint, még az úgynevezett másodlagos bibliográfia számára sem nyújtanak anyagot e jelzett években. Itt csupán a kiugró esztendők lapjainak és folyóiratainak némelyikében tallóztunk, s az évtizedek során bekövetkezett hangsúly-eltolódásokra — olykor azok okaira — figyeltünk fel, amelyek azt sugalmazzák, hogy az íróval összefüggő problémakomplexumot még ma sem jártuk egészen körül, s hogy az még ma is irodalomtörténetírásunk egyik nyugtalanító tartozása. Irodalmunk ontológiai világvképének higgadt megfogalmazásáról esetleg újrafogalmazásáról van ugyanis szó. A pozitív bizonyosságról és fogalmi tisztázottságról a kérdések olyan tartományaiban, hogy mit jelentett például Szenteleky idejében és történelmi diakroniában a nemzeti egyetemesség, a mély- és magaskultúra, az irodalmi európaiság rávetítése egy jórészt provinciális szellemi tenyészetre; a kölcsönösség és együttélés, az eszményi és valóságos, a hagyományosság és korszerűség, az osztály- és nemzettudat... Mindez, mutatis mutandis ma is itt él közöttünk a teljes bizonyosság megnyugtató felelete nélkül, akár az egykor meg nem válaszolt kérdések recidivájaként, akár azért, mert az adott válaszok nem voltak helyesek.

Irodalomtörténetünk megannyi próbatétele ez, s talán csak így válik érthetővé, hogy még ma is hiányzik arcképcsarnokunkból Szenteleky teljes emberméretű képe, amely a jogosan elvárt ténymegállapító exaktság és a történelmi fogalmazás ellenére sem lehet majd ridegen pedáns, kiszikkadtan szakszerű, a tudomány sáncai mögé gögösen elzárkózó és élettelenül merev.

A fentebb érintett esszék a szó szűkebb, montaigne-i jelentésben is kísérletek az életmű egy-egy szegmentumának értelmezésére. Ezek olvasván kedvező a benyomásunk. Abban az értelemben, hogy mind kevesebb a zavaró tényező az irodalmi múlt objektív feltárásában, s abban is, hogy nagyjából ma már kialakultak kritikai, esztétikai és irodalomtörténeti kritériumaink, kutatómódszertanunk és tudományos kapacitásunk pedig kellően felkészült ilyen feladat vállalására. Eljutottunk odáig, hogy bizonyos kérdésekre már ma is választ adhatunk, ugyanakkor tudatosodtak a még megválaszolandók is. Levonhatjuk azt a tanulságot is, hogy az alkalmiság, az évfordulók ünneplő modora, a szakmai felparcellázás, a kampányszerűség csak ártalmára lehet az elmélyült munkának. Ennek a fázisai a következők lehetnek:

1. Az összes művek kommentárokkal, értelmező jegyzetekkel felszerelt kiadása. A kritikai kiadás gondolatával is számolnunk kellene. A filológiai munkában való jártasságunkat és felkészültségünket mindenesetre meggyőzőbben bizonyítaná, mint az annak idején hasonló igénnyel készült József Attila kiadás, amelyet okkal minősítettek pretenciózusnak.

2. Az íróra vonatkozó nyomtatott és kéziratos ismeretanyagon alapuló teljes Szenteleky bibliográfia az ún. személyi bibliográfiával együtt.

3. Levelezésének új kiadása, kiegészítve azokkal a levelekkel, amelyek a háborús években megjelent kötetből kimaradtak (mellőzött, csonkán közölt, „kipontozott” stb. anyag).

4. A Szenteleky Kornél monográfia.

Ha megvalósul, elmondhatjuk: „Nevedhez méltó emlékjelt akkoron ad a világ.”